

УДК 271.4-662:323.13(=161.2)(477.83/.86)"1848/1851"

Іванна ЗАХАРЕВИЧ

**ОКРУЖНІ (ДЕКАНАЛЬНІ) ОСЕРЕДКИ
ГОЛОВНОЇ РУСЬКОЇ РАДИ:
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО
ТА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ
В ГАЛИЧИНІ (1848-1851 рр.)***

Стаття присвячена темі діяльності Головної Руської Ради, її окружних рад, а також проблемі генези українського національного руху в Галичині та ролі в його становленні Греко-Католицької Церкви як основного комунікатора між державною владою та українським населенням. Також ідеться про ефективну й динамічну співпрацю Головної Руської Ради з локальними осередками руху на рівні парафій (сіл і містечок) та місцевих адміністративних центрів – деканатів і округів-циркулів.

Ключові слова: Головна Руська Рада, Греко-Католицька Церква, окружні (деканальні) ради, «Весна народів», Галичина, український національний рух.

XIX століття як доба націоналізму.

Генеза українського національно-релігійного руху в Галичині

XIX століття було добою зародження масових національних рухів, у т. ч. в українських землях. Тогочасне українське суспільство переважно мало аграрний характер, залишаючись поділеним між двома мультинаціональними імперіями – Австрією

* Науковий керівник – д. і. н. Ігор Сковчиляс, декан гуманітарного факультету УКУ.

та Росією. Протягом усього «довгого століття» відбувалася поступова рецепція ідей модерного націоналізму в середовищі селянства, духовенства, інтелігенції, нового покоління студентів тощо¹. Для характеристики процесу становлення модерного суспільства частина дослідників пропонує застосовувати термін «націотворення», коли йдеться про політику чи свідому діяльність певних соціальних груп². Українці пережили досвід національного відродження у XIX ст., пройшовши тривалий процес адаптації до нової форми колективної ідентичності, тобто культурного феномена³ національної свідомості. За Георгієм Касьяновим, національна свідомість/ідентичність⁴ – уявлення про себе як про національну спільноту (націю), а її формування – це тривалий і суперечливий процес. Той самий дослідник визначає «національне відродження» як багатовекторний процес формування та «соціалізації» національної ідеї й «масовизації» національної свідомості.

Революційний рух у країнах Європи 1848 р. мав винятковий вплив на галицьких українців (за тогочасною термінологією, «русинів»), які стали досвідченішими політично і заангажованішими соціально (серед іншого цьому сприяло звільнення від панщини). У Галичині Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) на середину XIX ст. зберегла свою східнохристиянську самобутність та шукала нових форм самовизначення. Феномен Української Церкви відіграв ключову роль у становленні національного руху в Галичині, відображаючи тогочасний суспільний дискурс Східної Європи. Головна Руська Рада (далі – ГРР) була створена на початку травня 1848 р. з ініціативи греко-католицького духовенства, яке й очолило першу українську національну організацію в Галичині.

Під безпосереднім впливом революції, яка сколихнула Європу, український рух поступово охопив широкі верстви населення, після тривалих дискусій і можливостей різних політич-

¹ Magocsi P.-R. The Roots of Ukrainian Nationalism : Galicia as Ukraine's Piedmont / P.-R. Magocsi. – Toronto : University of Toronto Press, 2002. – P. 38.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – Київ : Либідь, 1999. – С. 299.

³ Там само. – С. 270.

⁴ Там само. – С. 280.

них орієнтацій обравши модерні економічні та соціальні перетворення з перспективою здобуття незалежності поневоленими народами. Одним із перших політичних гасел ГРР стала заява про єдність галицьких та наддніпрянських українців. У 1848 р. національний рух у Галичині інституційно об'єднався в мережу руських окружних і деканальних рад під загальним проводом ГРР у Львові. Завдяки добре розгалуженій системі, яка опиралась на організаційну структуру Галицької митрополії, рецепція ідей ГРР серед клиру та мирян виявилася надзвичайно продуктивною. Тісні контакти та зворотний зв'язок між ГРР та її регіональними осередками суттєво покращили ефективність співпраці активістів українського національного руху на рівні парафій (сіл і містечок) та місцевих адміністративних центрів – деканатів і округів-циркулів.

Український рух як явище та соціальний процес уперше став масовим у контексті широких політичних змін на європейському континенті. Він використовував селянські громади, аби довести, що не є просто клерикальною інтригою⁵, а справді представляє руську націю. Неочікувана інтенсивність руху в 1848 р. зумовлювалася частковою політичною свободою, що супроводжувала революцію, але також великою мірою була детермінована соціалізацією селянства. Як вважає дослідник Іван-Павло Химка⁶, потужність українського національного руху періоду «Весни народів» справді свідчила про винятковість цього явища.

Після «Весни народів» однією із загальносвітових тенденцій стає дискурс націоналізму, і Галичина у цьому контексті не була винятком. За Павлом Робертом Магочі⁷, національне відродження було одностороннім процесом зростання національної свідомості передовсім у середовищі інтелігенції, яка продукує і створює умови для подальшого розвитку руху. І лише згодом цей процес охопив ширші народні маси. Відомий дослідник націоналізму Ентоні Сміт доводить, що націоналізм як політична ідеологія по-

⁵ Заярнюк А. Ідіоми емансипації: «Визвольні» проекти і галицьке село в середині XIX ст. / А. Заярнюк. – Київ : Критика, 2007. – С. 137.

⁶ Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / J.-P.Himka. – Edmonton : The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – P. 32.

⁷ Magocsi P.-R. The Roots ... – P. 39.

став у середовищі інтелектуалів та середнього класу, поєднуючи почуття етнічного походження й вибраності з революційними ідеалами всенародної участі та самостійності⁸.

***Історіографія проблеми,
джерельний інструментарій
та методологія дослідження***

Історіографія революції 1848-1849 рр. характеризується несистематичними дослідженнями генези національного руху, що зумовлені в т. ч. широкою палітрою наукових середовищ, кожне з яких відстоювало власну позицію і претендувало на «історичну спадщину». Перша світова війна та боротьба за українську державність перешкодили систематизації знань та критичному аналізу української «Весни народів», водночас доробок дослідників ХХ – початку ХХІ ст. є безсумнівним. В українській історіографії також присутні наукові праці з цієї проблематики. Дослідження Ярослава Грицака⁹ є вагомим внеском до проблематики, адже вони з'ясовують обставини зародження національного руху в Галичині. Олег Турій у своїх статтях¹⁰ аналізує співвідношення понять нації, Церкви і революції, дискутує на тему національної ідентичності. На його думку, вирішальним фактором тісної інтегрованості Греко-Католицької Церкви як самостійного чинника в державно-політичній структурі була

⁸ Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Е.Сміт ; пер. з англ. Р. Феценко. – Київ : «К.І.С.», 2004. – С. 105.

⁹ Грицак Я. Й. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Я. Грицак. – Київ : Генеза, 2000. Див. спеціально присвячену даній проблематиці розлогі статті того ж автора: Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ століття: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп / Я. Грицак // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Kraków, 1997. – Т. V-VI: 1996-1997. – S. 277-285; його ж. «Яких-то князів були столиці в Києві?..»: до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830-1930-ті роки / Я. Грицак // *Україна модерна*. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 77.

¹⁰ Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ ст. / О. Турій // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 296-321.

підтримка і визнання цісарської влади¹¹. Монографія Андрія Заярнюка¹² написана в жанрі соціальної історії та присвячена проблемам трансформації селян Східної Галичини у середині XIX ст. Зокрема, автор увиразнює спадок абсолютизму, зміну правового статусу селянства, активізацію їхньої участі у політичному житті.

Західна історіографія містить декілька ґрунтовних досліджень, які присвячені феномену «Весни народів» та особливостей процесів і змін, що відбувались у соціальному просторі Галичини середини XIX ст.¹³ Іван-Павло Химка¹⁴ у своїх роботах заторкує проблему взаємодії релігії та націоналізму в Україні, акцентує увагу на ключовій ролі священика, носія ідентичності русинів, університетській освіті та санкціонованій владі на селі¹⁵, наголошує на важливості Унійної Церкви як провідної інституції того часу. Також він описує роль селянства у пробудженні Галичини¹⁶ й, зокрема, їхню участь у національному русі напередодні його політичної фази розвитку. Історик докладно характеризує селянство та безпосередню пов'язаність соціальної динаміки суспільства із перебігом національного руху в краї. Павло-Роберт Маґочі¹⁷ зосереджує увагу на дослідженні генези національного руху в Галичині в контексті всеукраїнської та східноєвропейської політики. Вчений акцентує на ключових елементах націотворення та винятковому впливові Габсбурзької монархії на створення особливих умов для національного і соціального розвитку українців.

¹¹ Турій О. Греко-Католицька Церква та національна ідентичність у Галичині / О. Турій // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 67-86.

¹² Заярнюк А. Ідіоми емансипації...

¹³ Див., наприклад, підставові праці історика-марксиста Романа Роздольського: Rozdolski R. Die grosse Steuer- und Agrarreform Josefs II / R. Rozdolski. – Warszawa: PWN, 1961; ejusd. Stosunki poddańcze w dawnej Galicji / R. Rozdolski. – Warszawa, 1962. – Т. 1-2.

¹⁴ Химка І. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII – XX ст. / І. Химка // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 55-67.

¹⁵ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження в Галичині 1772-1918 рр. / І. П. Химка // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 73-107.

¹⁶ Himka J.-P. Galician villagers...

¹⁷ Magocsi P.-R. The roots of...

Свою працю він позиціонує як дискурсивне розуміння місця Галичини – історичного П'ємонту українського національного відродження. Марта Богачевська-Хом'як¹⁸ присвятила свою обширну розвідку наслідкам «Весни народів» для українців у часі революційних подій 1848 р. Варто віддати належне польській історіографії, представники якої цікавляться українською проблематикою, переважно в контексті польської «Весни народів». Особливо значним внеском є монографія Яна Козіка «Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1848»¹⁹. Автор аналізує етапи розвитку національного руху в Галичині, дає критичну оцінку тогочасним суспільно-економічним стосункам, акцентує увагу на характеристиці перебігу національного руху. Вчений наголошує на важливості ініціатив галицьких русинів для слов'янських народів та їхнього впливу на подальшу європейську історію в період революційних подій 1848 р.

З-поміж джерельних публікацій доби незалежності особливо важливою є едіція книги вхідної кореспонденції та протоколів засідань Головної Руської Ради²⁰. Ці документи належать до першорядних джерел, що лягли в основу даної статті. Опубліковані матеріали дають змогу простежити основні засади діяльності ГРР у ширшому контексті тогочасних подій. Протоколи та книга кореспонденції дають унікальну можливість простежити багатогранний спектр діяльності Ради. У протоколах детально описано перебіг засідань, обговорення поточних питань та особливості прийняття рішень. Важливу і вартісну інформацію містять протоколи таємних засідань ГРР, оскільки там розглядалися найбільш гострі й дискусійні питання. Не менш вартісним джерелом є опубліковане Володимиром Пилиповичем з Перемишля листування²¹

¹⁸ Bohachevsky-Chomiak M. The Spring of a Nation. The Ukrainians in Eastern Galicia in 1848 / M. Bohachevsky-Chomiak. – Philadelphia : Shevchenko Scientific Society, 1967. – 80 p.

¹⁹ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1848 / J. Kozik. – Kraków : Wyd. Literackie, 1973. – 308 s.

²⁰ Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія ; Упоряд. У. Кришталович, І. Сварник. – Львів : Вид-во УКУ, 2002. – 270 с.

²¹ За віру, нарід і права: Руські Ради Надсяння / Упоряд. В. Пилипович. – Перемишль : [б. в.], 2005. – 359 с.

між окружними радами та ГРР, а також безпосередньо між парафіяльними священиками. Кореспонденція висвітлює широкий спектр тогочасних подій та проблематику діяльності ГРР. Завдяки такого типу джерелам можна простежити особливості комунікації між ГРР та деканальними радами, сприйняття духовенством ідей Ради та їхнє поширення серед селян за посередництвом клиру.

Методологічною основою статті є концепція Мирослава Гроха про три фази розвитку національного руху: *фаза А* (культурна, або академічна) – нагромадження наукової спадщини; *фаза Б* (організаційна) – формування соціальної комунікації у межах етнічної групи; *фаза В* (політична) – створення політичної організації та поява груп активістів, які впливають на громадянське суспільство і визначають його розвиток²². Як відомо, український національний рух на території Галичини, попри свої специфічні особливості, також пройшов три фази свого розвитку²³. М. Грох наголошує, що етнічні чинники мають особливе значення, особливо коли збігаються з політичними, культурними, соціальними та економічними факторами²⁴. У Галичині це яскраво простежується в конфлікті селян з етнічно відмінною панівною верхівкою, що спричинило тісну інтеграцію сільського населення з інтелігенцією. Український національний рух виявився одним з найпотужніших серед слов'янських народів, переходячи з однієї фази розвитку в іншу²⁵. Події революції «Весни народів» 1848 р. засвідчили поступовий перехід українського національного руху в Галичині від культурно-академічної фази збирання спадщини та популяризації мови до повноцінного політичного руху.

²² Грох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Грох // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Грох и др. ; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва : Праксис, 2002. – С. 121-144.

²³ Див.: Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : Зб. наук. праць. – Львів, 1995. – Ч. 2. – С. 59-71.

²⁴ Грох М. От национальных движений... – С. 121-144.

²⁵ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy... – S. 289.

**Соціальна структура
українського національно-релігійного руху:
селяни, вчителі, дяки та священики**

Активістами українського національного руху були представники різних соціальних груп – селян, вчителів і дяків, кожна з яких мала свої особисті мотивації до участі у ньому та відіграла важливу роль у конструюванні динаміки модерного націоналізму в Галичині. Ключовим моментом у розвитку руху була участь у ньому селян. Переважно це відбувалось на інстинктивному розумінні класових інтересів, найчастіше земельних, адже в австрійській Галичині, як і в усій Європі, володіння клаптиком землі було надзвичайно важливим для самовизначення кожного селянина²⁶. Початковою метою національного руху було підвищення культурного рівня українського селянства, на той час дуже незадовільного, адже соціальний профіль тогочасного селянства передбачав початковий рівень освіти або взагалі її відсутність²⁷. Відмінними від інших представників національного руху селян робили: 1) економічне та матеріальне становище; 2) рівень освіти; 3) недостатня мобільність. Отож, успіхом національного руху мало стати «просвічене селянство»²⁸.

Таким чином, селяни відіграли важливу роль у національному пробудженні українців. Поширення фольклору, мови, пісень, приказок згодом інтелігенція канонізує у національний етнос чи ідеологію та буде використовувати як підставовий елемент національної ідеї²⁹. Найвагомішим результатом революції для селян стало скасування панщини, хоча події 1848 р. і не мали винятково інтелектуального чи національного забарвлення. Передовсім інновації означали засадничі зміни в їхньому соціальному устрої, оскільки крах панщини став персональною подією кожного селянина та стосувався його особисто, адже це було складовою щоденного життя³⁰. Селянство, позбувшись панщини завдяки гнучкій соціальній політиці Габсбургів, поступово інтегрувалося

²⁶ Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 123.

²⁷ Himka J.-P. Galician villagers... – P. 144.

²⁸ Ibid. – P. 135.

²⁹ Ibid. – P. 189.

³⁰ Bohachevsky-Chomiak M. The Spring of a Nation... – P. 8.

в громадянське суспільство, яке тільки-но починає формуватися. Новий політичний профіль селянства формувався у 1848 р. і мав виразне національне забарвлення³¹. Взаємодія між сільськими громадами та українським рухом була не випадковою і ґрунтувалась на колективній свідомості й розумінні спільних інтересів³². У випадку селянства механізми націотворення діяли в тісному взаємозв'язку з соціальними критеріями, а для його мобілізації важливим було поєднання економічних і соціальних чинників.

Учителі належали до невеликого прошарку світського інтелектуального крила активістів українського національного руху. Всі вони мали освіту, більшість знало польську, українську та німецьку мови, а дехто навіть попередньо закінчив гімназію. Вчителі були мобільнішими, однак їхнє фінансове становище було гіршим у порівнянні зі своїми польськими колегами. Мотивація вчителів щодо участі в національному русі мала частково ідеологічний характер³³, поряд з прагненням соціального авансу та публічної самореалізації. Тому патріотично налаштовані педагоги, які з точки зору професійної етики серйозно сприймали своє призначення, не могли не відповісти на цей заклик. Новий обов'язок відповідальності за розвиток читалень з метою подолання неосвіченості мас став додатковим суспільним служінням сільського педагога. Вчителі здебільшого були заангажовані в академічно-науковій сфері, та належали до тих, хто публікував свої статті в пресі, а також робив переклади з інших мов³⁴.

Починаючи з 1848 р., посередниками між національним рухом і селом були дяки³⁵, що пояснюється їхнім особливим становищем на парафії. Інколи функцію вчителя виконував дяк, у селі він так і називався – дяковчитель³⁶. Громада надавала йому окремий будинок, а також грошове забезпечення. Заробітна плата дяка повністю залежала від парафіяльних добродійців. У деяких селах він отримував річну платню – роківщину³⁷, яку жертвували

³¹ Ibid. – P. 29.

³² Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 116.

³³ Там само. – С. 115.

³⁴ Himka J.-P. Galician Villagers... – P. 131.

³⁵ Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 93.

³⁶ Himka J.-P. Galician Villagers... – P. 111.

³⁷ Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 93.

вірні як добровільну покуту під час Великодньої сповіді. Проте зазвичай такий дохід був мізерний, тому дяки змушені були опанувати інший фах – майстра, коваля, столяра та ін. На противагу вчителям і священикам, від дяків не вимагалася сертифікована освіта. Єдиною умовою для того, аби навчати селян, була мінімальна писемність. Дяківські школи існували у Перемишлі, Підгайцях та інших містечках, але навчання у них не вважалося обов'язковим. Професія дяка означала кращі шанси мандрувати іншими краями. На відміну від вчителів та духовенства, дяки не мали жодної ідеологічної мотивації до участі у національному русі. Вони прагнули покращити свій авторитет у селі, а також особистим прикладом тверезості зламати стереотип галичан, які зазвичай думали, «що дяк то пияк»³⁸. До функцій дяка входило публічне викладання у хатах-читальнях, пояснення й інтерпретація друкованого слова. Дяківська участь у національному русі мотивувалася необхідністю покращити матеріальний добробут, а також інтелектуально зростати, беручи активну участь у церковному хорі та культурно-освітніх ініціативах парафіян.

Головними активістами українського руху були священики, які перебували під виразним впливом абсолютистської держави. Духовних осіб трактували як нижчих державних службовців³⁹, котрі зобов'язані не лише займатись своєю «професійною» діяльністю – уділенням пастирської опіки своїм вірним, але й підтримувати громадський порядок та дисциплінувати селянство. Релігія в Австрійській монархії була ідеологічною основою державного ладу, а не індивідуальною справою вибору і совісті кожного. Парохи мусіли виконувати адміністративну й канцелярійну роботу. По-перше, до їхньої сфери відповідальності належало ведення метричних книг, в яких фіксувалися хрещення, шлюби та смерті. Ця інформація була потрібною для уряду як база даних про демографічну ситуацію в певній місцевості. Селянство тоді було основним платником податків, а отже, й основним джерелом прибутків для держави. Тому священики виконували також функцію лікарів, дбаючи не лише про моральне, але й фізичне здоров'я селян. Підтримка ГКЦ цісарським урядом сприяла їй

³⁸ Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 115.

³⁹ Там само. – С. 93.

тісній інтеграції⁴⁰ у суспільне життя краю та його державно-політичні структури. Тому йосифінізм став особливим імпульсом для ГКЦ в Галичині⁴¹, а австрійська політика на багато десятиліть заангажувала українське духовенство в національно-релігійний рух.

Соціальна трансформація греко-католицького клиру детермінувала зростання його суспільного статусу. Душпастирі, які переважали серед активістів українського руху, мали фактично необмежені можливості для праці в сільських парафіях. Таке особливе становище священників відкривало перспективи для культурно-освітньої роботи, а також піднесення національної свідомості й політичної мобілізації. У час революційних зрушень, коли клирики мали винятковий вплив на селянство, духівник одночасно був капеланом, учителем, урядовцем і лікарем. Ще одним важливим обов'язком була репрезентація австрійської влади в локальній спільноті. Священик оголошував і пояснював закони, накази й розпорядження Віденського двору, Галицького намісництва, окружних і повітових урядів. Недаремно представники вищої церковної ієрархії звертались до властей із проханням, «адже би всі розпорядження не через циркули, а через священників селянам удіяні були»⁴².

Таким чином, греко-католицьке духовенство перетворилося на особливу соціальну групу, яка в тогочасному галицькому суспільстві виконувала надзвичайно широкий спектр функцій⁴³. Водночас священники займалися громадською роботою серед селян, розширюючи тим самим соціальну базу українського руху. Душпастирі також видавали брошури, відозви, де йшлося про перспективи національного розвитку та історичне минуле. Авторитет священнослужителя формувався завдяки його особистій духовності, душпастирській второпності, освіченості та вищому культурному рівні, порівняно з селянами. Одним із завдань клиру було підвищення освіти на селі, а саме навчання

⁴⁰ Турій О. Соціальний статус... – С. 115-148.

⁴¹ Himka J.-P. Galician Villagers... – P. 124.

⁴² Цит. за: Турій О. Греко-Католицький священник в Австрійській монархії середини XIX ст.: державний службовець чи душпастир? / О. Турій // Матеріали II Міжнародного конгресу українців: історія. – Львів, 1994. – С. 184.

⁴³ Там само. – С. 183.

й виховання дітей і молоді з іншим світосприйняттям⁴⁴. Душпастирі також ставали громадськими активістами, таким чином сприяючи проникненню ідеології національного руху й, зокрема, поширенню ідей ГРР серед селянства та міщан. На відповідальності пасторів була «органічна праця» – створення читалень, написання книжок, дослідження своєї історії та звичаїв, кодифікація місцевої говірки⁴⁵, заснування парафіяльних шкіл тощо. Впровадження якісної освіти, яку клирики сприйняли як заклик діячів ГРР, комунікація окружних рад та їхніх керівників з Головною Радою у Львові – одні із багатьох аспектів рецепції ідей ГРР серед духовенства.

Повернення ГКЦ статусу державної релігії надало їй право на контроль за початковою і почасти середньою освітою⁴⁶. Розвиток шкільництва обумовлювався щонайменше двома чинниками – бажанням батьків дати освіту своїм дітям та сприянням цьому священиків. Загальна початкова освіта вважалася одним із підставових елементів модернізації суспільства⁴⁷, і саме завдяки енергійності церковного середовища розпочався рух за стандартизацію та заснування шкіл. Відображення цих тенденцій знаходимо в тогочасних джерелах. Так, у книзі кореспонденції ГРР⁴⁸ зафіксовано лист ярославського декана о. Івана Гладишовського, який пише: «Аби освіта межі русинами в корени люда могла ся розширити, потребніє сут конечне школи народовії рускії»⁴⁹. Парох аргументує таку потребу тим, що «всі русини в окрузі Дек[анальної] Ради горично жичат собі мати школи рускії, і тилько по-руски ся обучати»⁵⁰. У протоколах засідань ГРР знаходимо рішення «школу парафіяльну и діякòвску при церквѣ св. Георгія запровадити»⁵¹.

Важливою також була ініціатива селян, які прагнули навчати своїх дітей у школах, залучаючи до цього духовенство: «Тутейши

⁴⁴ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква... – С. 73-107.

⁴⁵ Химка І.-П. Релігія й національність в Україні... – С. 55-67.

⁴⁶ Турій О. Греко-Католицький священик... – С. 182.

⁴⁷ Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 101.

⁴⁸ Головна Руська Рада... – С. 184.

⁴⁹ За віру, нарід і права... – С. 224.

⁵⁰ Там само. – С. 224.

⁵¹ Головна Руська Рада... – С. 58.

парафіяни жичуть си, абы ся ту дѣти по руски обряду и спѣваня оучили. Жебы п[а]роховъ возвати нѣко членѣвъ Рады, абы ся займили тою справою»⁵². Протокол 25-го засідання ГРР від 17 липня 1848 р. фіксує купівлю шкільних підручників, «абы громады для оубогихъ дѣтей въ своимъ сель складалися й купували буквари»⁵³, а також факт навчання рідною мовою в «институтѣ глухонѣмыхъ»⁵⁴. Окрім заснування шкіл, опрацьовувались пропозиції про внесення певних змін до предметів, які викладалися в гімназії. До прикладу, на 42-му засіданні ГРР 18 вересня 1848 р. було прийнято рішення, «абы по гимназіяхъ по руски релігія оучилася»⁵⁵, а також чітку настанову, «абы оученики руски до церковъ ходили, а не до костеловъ»⁵⁶. Отож, на чолі українського національного руху стало духовенство, яке вбачало у цьому русі інструмент для реалізації своїх цілей.

Головна Руська Рада та її окружні (деканальні) осередки

Головна Руська Рада провела перше установче засідання 2 травня 1848 р.⁵⁷ Головною метою своєї діяльності вона визначила «розвиток руського народу». На цьому засіданні о. Іван Жуковський⁵⁸, парох церкви Свв. Петра і Павла у Львові, історик, мовознавець, професор академічної гімназії у Львові, виголосив промову, де акцентував увагу на важливості праці Ради для піднесення українського національного духу в Галичині⁵⁹. Очолив ГРР єпископ Григорій Яхимович⁶⁰. Він радше був моральним авторитетом і почесним провідником, оскільки усі функції керівника виконував о. Михайло Куземський⁶¹, львівський крилошанин, сколіарх

⁵² Там само. – С. 107.

⁵³ Там само. – С. 46.

⁵⁴ Там само. – С. 46.

⁵⁵ Там само. – С. 63.

⁵⁶ Там само. – С. 63.

⁵⁷ Там само. – С. 1.

⁵⁸ Головна Руська Рада... – С. 232.

⁵⁹ Kozik J. Między reakcją a rewolucją... – S. 35.

⁶⁰ Головна Руська Рада... – С. xxi.

⁶¹ Там само. – С. 237.

митрополичої капітули, радник і референт консисторії, головний інспектор народних шкіл. Разом з Іваном Борискевичем⁶², що був правником, владика Яхимович обіймав посаду заступника голови ГРР. Секретарями Ради стали о. Михайло Малиновський⁶³, архикатедральний вікарій і перший проповідник при церкві Св. Юра, та Теодор Леонтович⁶⁴, службовець Рустикального банку й ад'юнкт повітового суду.

Відозва 10 травня 1848 р., що стала першим офіційним визнанням соборності українського народу в Галичині⁶⁵, декларувала відданість ГРР демократичним свободам та необхідність захисту своїх прав: «Вставайте ж браття, вставайте з довгого сну вашого, бо вже час! Встаньте, але не до звади і незгоди! Но двигнімся разом, щоби піднести народність нашу, і забезпечити дані нам свободи»⁶⁶. Водночас наголошувалося, що не слід загострювати конфронтацію з поляками, але жити з ними у згоді, «як щирі сусіди на одній землі, у згоді та єдності»⁶⁷. У відозві чітко окреслювались три основні напрямки діяльності ГРР:

- захист віри та зрівняння прав і обрядів Греко- та Римо-Католицької Церков;
- забезпечення національного розвитку українців насамперед через запровадження рідної мови у школах, надання рівних прав українській мові, видання часописів і книг;
- легітимізація конституційних прав українського населення⁶⁸.

Ще одним важливим кроком у суспільній мобілізації ГРР став заклик, аби «в поменші ради ся збирали»⁶⁹. Переважно мережа філій ГРР була тісно пов'язана з деканатами та накладалася на

⁶² Головна Руська Рада... – С. 225.

⁶³ Там само. – С. 240.

⁶⁴ Там само. – С. 238.

⁶⁵ Купчинський О. Іван-Захар Авдиківський. Причинки до життєпису (4 жовтня 1788 р., с. Підлисса Золочівської округи Галичини – 18 грудня 1852 р., м. Львів) / О. Купчинський // Будитель Галицької України-Руси (до 200-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича): Статті і матеріали / Ред. кол.: О. Киричук, Л. Моравська, І. Паславський. – Львів, 2011. – С. 78-86.

⁶⁶ Перша відозва Головної Руської Ради... – С. 49-51.

⁶⁷ Kozik J. Między reakcją a rewolucją... – S. 37.

⁶⁸ Перша відозва Головної Руської Ради... – С. 49-51.

⁶⁹ Там само. – С. 49-51.

організаційну структуру Галицької митрополії. В результаті було створено 50 деканальних рад⁷⁰, а згодом й окружних, шляхом їхнього об'єднання. Задля економії коштів, пов'язаних із кореспонденцією, використовувалася офіційна церковна мережа: консисторія – деканати – парохії⁷¹. Окрім того, ГРР запропонувала свою візію представництва для окружних (деканальних) рад: «Трое з пленинопотентів сільських, троє з міщан, троє з так званої шляхти чиншової там, де така є, і троє дяків – разом вже дванадцять. А до того добрати ще вісімнадцять людей з наших вчених станів і таких, що мають довіру у руського народу; тільки щоб серед них було не більше як 10 осіб духовних»⁷².

Створення деканальних (окружних) рад фактично в еклезиальних рамках Галицької митрополії було ефективним новотвором ГРР. Зосереджене керівництво місцевих рад у руках парохів чи деканів зміцнювало їхній вплив на селянство, забезпечувало дієву комунікацію через добре налагоджену систему, яка була перевірена часом і завжди застосовувалась Греко-Католицькою Церквою. Зміцнення окружних рад у перспективі передбачало активізацію політичного й громадського життя, а найважливіше – створення умов для формування громадянського суспільства.

В успішному поширенні національно-релігійного руху відіграла ключову роль серед галицьких українців підтримка духовенства. У цьому контексті надзвичайно важливо простежити рецепцію ідей ГРР окружними (деканальними) радами, без чого діяльність першої політичної організації українців Галичини та позитивне сприйняття її ідей не були б такими ефективними. В одному з документів знаходимо вказівку про співвідношення представників духовних осіб у складі «поменших» рад: «Щоби стан кожний правих наших русинів мав на ній своїх заступників»⁷³. Провід ГКЦ намагався максимально підкреслити загальнонародний характер окружних та деканальних рад, щоб заперечити закиди поляків про «руські ради»

⁷⁰ Головна Руська Рада... – С. ххiv.

⁷¹ За віру, нарід і права... – С. 10.

⁷² Цит. за: Заярнюк А. Ідіоми емансипації... – С. 149.

⁷³ Цит. за: Турій О. Греко-Католицька Церква... – С. 81.

як органи клерикальної партії, яка прагне встановити теократію в Галичині.

У тогочасних джерелах неодноразово знаходимо підтвердження комунікації духовних провідників деканальних та окружних рад із першою політичною організацією українців у Львові. Характерно, що фінансова підтримка ГРР з боку деканальних рад у вигляді пожертв духовенства домінує у більшості листів. Наприклад, о. Михайло Борковський 3 травня 1848 р. пише, що «30 кр. среб[ром] належаних Всечестній Голов[ній] Раді для відомого ужитку, нинішнім писмом зо всяким почитенієм досилают ся»⁷⁴. В іншому листі Руська Рада в Лавовій наголошує: «30 ринских к[онвенційної] м[онети] від Ради нашої, котори прияти просимо, не яко вспомогу або дар [...], але яко знак нашого усердного привязаня до чистої рускої справи»⁷⁵. У листах часто фіксувалася сума коштів, що регулярно надходили з більшості окружних рад до Львова. Це було виявом довіри і практичної підтримки діяльності ГРР. Духовенство, яке здебільшого провадило деканальними радами, розуміло необхідність мінімальної матеріальної допомоги ГРР для реалізації її ідей.

Ініціатива ГРР щодо поділу Галичини на дві провінції за національною ознакою (з центрами у Львові та Кракові) швидко знайшла підтримку серед окружних рад. Зокрема, це сталось завдяки їхній добре налагодженій мережі та активній участі у зборі підписів за підтримку ідеї серед духовенства. Особливості процедури цього своєрідного плебісциту відображені у різноманітних листах. Так, о. Іван Гладишовський 27 серпня 1848 р., звертаючись до митрополичої консисторії, пише: «З причини боязни, аби залученні підписи з нашого округу (Ярославського Деканату) до наших ворогів не впали [...], смиренно просячи о дорученіє оних Всечестній Головніи нашій Раді для дальшої, возлюбленнаго нашого Народа потреби»⁷⁶. В іншому листі цього ж священика, вписаного у книгу кореспонденції ГРР⁷⁷, йдеться про домінуючу підтримку ідеї поділу серед місцевих душпастирів: «Священики,

⁷⁴ За віру, нарід і права... – С. 158.

⁷⁵ Там само. – С. 178.

⁷⁶ Там само. – С. 213.

⁷⁷ Головна Руська Рада... – С. 164.

пізнавше свого люду добрую волю, же на тоє пристає, добрим так же сумленьом его підписали»⁷⁸. У цих рядках чітко відображено вплив мирян на інститут деканальної ради, а також її ствердна позиція, яка враховувала настрої селян.

Ще одним прикладом динаміки тісних контактів між Святоюрським двором і деканальними радами є протокол 40-го засідання ГРР від 11 вересня 1848 р. Один із пунктів порядку денного присвячений звіту про акцію збору підписів: «Предложили ся по́дписы на подѣл Галицѣи з рады Бобрецкой, Тернопольско́и, Жолко́вской, парафіи мѣскои Льво́вской, ради Ярославской [...], которы постановленно враз з попередущими о́дослати до сейму»⁷⁹. Подібну інформацію містить протокол 32-го засідання від 11 серпня 1848 р.: «Читало ся писаніє ради Бродской, котрымъ надѣ 4000 подписовъ на подѣль Галицѣи надіслано»⁸⁰. Отож, активна співпраця духовенства деканальних та окружних рад з ГРР значною мірою зумовлена ініціативою «знизу». Греко-католицький клир намагався зміцнити авторитет Церкви, тим самим сприяючи поширенню національного руху в Галичині. Водночас кожен священик усвідомлював себе громадянином держави, який має право й обов'язок брати активну участь у суспільних справах.

Тепер розглянемо рецепцію ідей ГРР на прикладі Перемишльської Окружної Ради та Руської Деканальної Ради в Ярославлі. Основним завданням рад було трансформувати селянські громади у спільноти громадян, а також вплинути на формування їхніх громадських позицій. Опубліковане листування розкриває найбільш актуальні проблеми, які активно обговорювалися ГРР та греко-католицьким клиром. Перемишльська Рада заснована 25 травня 1848 р.⁸¹ Того дня місцеві активісти повідомляли, що «вповняючи возваніє Ради Львівско́ї з дня 10-го мая [маєть ся на увазі першу Відозву ГРР від 10 травня 1848р., у якій зазначено основні напрямки діяльності ГРР – І. 3.], зібралися русине в Перемишлі дня 25 мая по полудню, і вільним вибором членів

⁷⁸ За віру, нарід і права... – С. 211.

⁷⁹ Головна Руська Рада... – С. 60.

⁸⁰ Там само... – С. 52.

⁸¹ Там само... – С. 144.

зв'язали Раду Рускую»⁸². Нова організація одразу заявила про своє підпорядкування львівській централі. Згодом одного з її членів 19 лютого 1849 р. ГРР «мило витала пана Панькевича, шулди-директора зь Перемышля, честного Русина и подвижника руской справы»⁸³. Серед інших ініціатив Окружної Ради привертає увагу її ініціативи зі збору підписів українців за поділ Галичини⁸⁴ та ухвалення відозви про формування корпусу Руських Січових Стрільців⁸⁵.

З ініціативи о. Йосифа Лозинського, представника перемишльської регіональної еліти, було опубліковано граматику української мови. У зверненні Лозинського до ГРР⁸⁶ в справі шкільництва, де йшлося про навчання дітей рідною мовою, простежується занепокоєння священика домінуванням польської мови та рішучий намір домагатися впровадження української мови у східних циркулях Галичини: «Як доходить нас слух, же браття поляки з великим жертволоженем стараються, щоб їх язик в училищах був запровадженний [...], аби язик польський з виключенем нашого, яко язик учений і нарідний не тільки в округах Мазурщини, але і в всіх Галиччини в училищах низших і визших, ще року слідующего заведенно. Запрошуют в писмах часових всіх почуваючихся викладувати науки в мові полській, якнайборше зголошуватися, а о нашій мові ані гадки! Право новое повідат, же мова руская до шкіл висших ще не успособлена, а в низших єю дозволят, але тоє право зовсім нас не задовольняє і не чинять преготовлення го виконати»⁸⁷. У цьому ж документі знаходимо заклик до ГРР впровадити українську мову в університетах для греко-католицького духовенства⁸⁸.

⁸² За віру, нарід і права... – С. 99.

⁸³ Головна Руська Рада... – С. 111.

⁸⁴ За віру, нарід і права... – С. 104.

⁸⁵ Там само. – С. 121.

⁸⁶ Головна Руська Рада... – С. 171.

⁸⁷ За віру, нарід і права... – С. 105.

⁸⁸ «Потребно би було такожди виробити: аби ще року слідующего в факультетах Богословя на землі рускій пасторальня, катехетика, методика і студіум біблійное такожде в язиці нашім викладалися, бо тільки тим способом можливе духовенство наше словом сильнім до своєї череди премавляти, а также легше ціль пастирский осягати» (За віру, нарід і права... – С. 105).

У книзі кореспонденції ГРР занотовано пропозицію Перемишльської Окружної Ради перекласти присягу «для войнѡвъ наших»⁸⁹. Отець Йосиф Лозинський засудив практику складання військової присяги польською мовою і вирішив перекласти її текст з німецької на українську⁹⁰. Переклад тексту присяги мав звучати так: «Присягаємо урочисто Господу Богу Всемогущему, Єго величеству Нашому Сіятельнійшому Князю і Панові Франц-Йосифові Первому [...] вірними і послушними бити [...] на воді і сухій землі, в день і в ночі, в битвах, приступах і потичках і подвигах кожного рода, – словом на кождім місци, кожного часу, і во всіх випадках, відважно і мужественно боронити ся, – нашого війська хоругв і прапорів, в жаднім разі не опускаючи... з честію жити і вмерати. Що так нам (ми) Боже допоможи, Амін!»⁹¹.

Руська Деканальна Рада в Ярославлі утворилася 14 вересня 1848 р.⁹² У листі до ГРР місцеві українці повідомляли про заснування нової організації: «На образ Всечестної Головної Ради рускої в Львові завязалася в граді Ярославю Рада Деканальна з наміренієм старанности о воздвиженіе народности рускої в ей заводі політичеськім і науковім, о чим увядаеяся Всечестна Головна Рада. Вже раненько, дне 14 вересня с[его] г[ода], рух цікавих людей з очекованем появя по місті Ярославю, будучи усвідомлений о маючим наступити набожестві і заложеню Ради Рускої»⁹³. Ініціатором створення, а згодом і головою Ради був о. Іван Гладишовський⁹⁴, священник Перемишльської єпархії. Згідно з матеріалами установчих зборів, до її управи⁹⁵ ввійшли вісім священників, четверо міщан, двоє дяків, п'ятнадцять

⁸⁹ Головна Руська Рада... – С. 187.

⁹⁰ Звертаючись до ГРР, він писав: «Рада окружна осудила на своїм засіданні одноголосно, щоби рекрути рускіі во матернім язиці на вірність присягали; тому щоби унотжити до тих пор существующий обичай, що руским рекрутам роту на польськїм провадять язиці і од котрого звичаю офіцери одступити не хотят. Залучае ся тут перевод німецької роти на язык руский» (За віру, нарід і права... – С. 116).

⁹¹ За віру, нарід і права... – С. 118.

⁹² Головна Руська Рада... – С. 173.

⁹³ За віру, нарід і права... – С. 217.

⁹⁴ Там само. – С. 41.

⁹⁵ Там само. – С. 42.

селян та двоє представників світської інтелігенції. Ярославська Рада виявила цілковиту довіру до ГРР, про що свідчить надісланий о. Гладишевським до Львова лист з підписами за поділ Галичини⁹⁶. На особливу увагу заслуговує лист того ж отця з описом обставин діяльності: «Рада Деканальна в Ярославу не устає ділати по-своім наміреню воздвиження народности рускої, і старає ся духа успілого всіма подовими способами в русинах обудити»⁹⁷. В іншому листі голови Ярославської Ради йшлося про важливість поширення освіти та створення українських шкіл: «Аби освіта межі русинами в корени люда могла ся розширити, потребний сут конечно школи народовій рускій [...] всі русини в окрузі Дек. Ради горично жичат собі мати школи рускій, і тилько по руски ся обучати. Всі русини в нас мову як рідну матер любат, всім милий свій обрід»⁹⁸.

* * *

«Весна народів» 1848 р. була особливим феноменом в європейській історії XIX ст. Галицькі українці, разом з іншими «малими народами» не були готові до швидкого перебігу революційних подій, насамперед через брак політичного досвіду. Австрійська влада виявляла прихильність до «вірнопідданих русинів» не через особливу симпатію до них, а завдяки політичному розрахунку Віденського двору. Монархії Габсбургів було вигідно співпрацювати з українцями як слабшою в соціальному плані нацією, яка неспроможна збудувати власну державність. З тих самих рацій Австрія не сприяла тим націям, котрі, маючи сформовані еліти, прагнули автономії та виокремлення зі складу імперії. Водночас саме з 1848 р. українці почали усвідомлювали себе як окрема нація, про що свідчить мотивація їхніх поступових дій у контексті трьох фаз розвитку національного руху. Збирання культурної спадщини, кодифікації історичної пам'яті та піднесення престижу рідної мови стали необхідною передумовою до організації соціальної комунікації в межах етнічної групи. Це

⁹⁶ За віру, нарід і права... – С. 213, 215; Головна Руська Рада... – С. 164.

⁹⁷ За віру, нарід і права... – С. 225.

⁹⁸ Там само. – С. 225.

уможливило створення політичної організації та появу груп активістів, які формують громадянське суспільство.

Активістами українського культурно-національного руху були селяни, вчителі та дяки. Всі три соціальні верстви мали особисті мотивації економічного та ідеологічного характеру для безпосередньої участі в русі. Взаємовідносини цих груп на локальному рівні відображають динаміку розгортання національного руху. Найважливішу роль відіграло духовенство, яке не лише стимулювало формування національної ідентичності серед мирян, але й виконувало дуже важливу функцію посередника між владою та сільським населенням. Новий соціально-політичний профіль священика обумовлював, окрім душпастирських обов'язків, активне залучення клиру до розвитку освіти, заснування хат-читалень, подолання неписьменності та, що найважливіше, активну громадську позицію у політичному житті Галичини. Першою українською політичною організацією галицьких українців, створеною з ініціативи греко-католицького духовенства, була Головна Руська Рада. Метою її діяльності насамперед став захист інтересів корінного населення Галичини та зрівняння у правах Греко-Католицької й Латинської Церков, а також забезпечення культурного, політичного і соціально-економічного розвитку українців.

На регіональному рівні національний рух у Галичині в 1848 р. організаційно об'єднався в мережу окружних та деканальних рад. Завдяки цій добре розгалуженій системі, яка опиралась на структуру Греко-Католицької Церкви, рецепція ідей Головної Руської Ради серед клиру і мирян відбувалась доволі інтенсивно. Наявність інституційних контактів та зворотнього зв'язку між Головною Руською Радою та окружними і деканальними радами суттєво позначилася до ефективності динамічної співпраці ГРР з локальними осередками українського національного руху на рівні парафій (сіл і містечок) та місцевих адміністративних центрів – деканатів і округів-циркулів. У недалекій перспективі добре налагоджена ефективна комунікація між священиками та місцевою інтелігенцією, організована окружними й деканальними радами та ГРР, уможливила перетворення українського культурно-національного руху в масове політичне явище.

Ivanna ZAKHAREVYCH. District Councils of the Supreme Ruthenian Council 1848-1851: Greek-Catholic Church in the New Phase of the National Religious Movement in Galicia

This article is devoted to the subject of the Supreme Ruthenian Council, its affiliated district councils, and the problem of genesis of Ukrainian national movement in Galicia and its role of the Greek-Catholic Church in its formation as the primary communicator between public government and Ukrainian population. It also refers to the effective and dynamic cooperation of Supreme Ruthenian Council with the local centers of Ukrainian national religious movement at parishes (villages and towns) and local administrative centers - deaneries and district-compasses?.

Keywords: Supreme Ruthenian Council, Greek-Catholic Church, district councils, “Spring of Nations”, Galicia, Ukrainian national movement.

Стаття надійшла до редакції 15 березня 2015 р.